

Pavlus Hristiyanlığından Protestan Evanjelizmine Misyonerlik Süreci*

Doktora Öğrencisi Ali Ulvi ÖZBEY*

Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Sosyolojisi ve
Antropolojisi Anabilim Dalı, aliulviozbey@hotmail.com

Prof. Dr. Ali COŞKUN

Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, alicoskun46@hotmail.com

ÖZ

Temel anlamda misyonerlik, Hristiyanlığın dininin bütün dünya coğrafyasına hâkim olma fikrinin sistematik bir şekilde günümüzde anlam bulduğu bir kavramdır. Hz. İsa'dan sonra onunla hiç karşılaşmamasına rağmen onun dilinden birçok şey söyleyen Pavlus ile birlikte Hristiyanlık bambaşka bir görünüme sahip olmuştur. Bu noktada Pavlus Hristiyan toplumlarında Hristiyanlığın mimarı misyonerliğin ise fikir babası olarak kabul edilmektedir. Protestanların dünya geneli misyonerlik faaliyetleri sadece dini misyonla sınırlı kalmayıp bulunduğu ülkelerde yönetim adına da söz sahibi olmasını elverişli hale getirmiştir. Bu açıdan misyonerliğin siyasi ve dini anlamda geldiği en son nokta Protestan akımların tek bir çatı altında bulunduğu Evanjelizm olmuştur. Söz konusu çalışmada, Hristiyanlığın başlangıcından günümüze kadar uzanan sürecinde geçmiş ve günümüz misyonerlik kavramı ifade edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hristiyanlık, Misyonerlik, Pavlus, Protestan, Evanjelizm.

Missionary Process From Christianity Of Paul To Protestant Evangelism

ABSTRACT

In a general terms, missionary is a systematic concept of Christianity religion that dominates the whole world's geography today. The Christianity, with Paul, who said many things from his language, although he had never encountered him after Jesus, had a totally different appearance. At this point Paul is considered architect of

* Bu makale "Güney Koreli Misyonerlerin Türkiye'deki Faaliyetleri" başlıklı doktora tezi kaynak alınarak yazılmıştır.

*Sorumlu Yazar (Corresponding Author):

Geliş (Received) : 07.11.2017

Kabul (Accepted) : 08.12.2017

Basım (Published) : 31.12.2017

Doktora Öğrencisi Ali Ulvi ÖZBEY, Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam
Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Sosyolojisi ve Antropolojisi Anabilim Dalı,
aliulviozbey@hotmail.com

Christianity and the father of ideas's missionary in Christian societies. Protestants's world-wide missionary activities have made it possible to have an active role in the name of governments in countries where they are not limited only to religious missions. In this respect, the last point of the missionary's future in political and religious terms has been evangelism, which the protest movements are under one roof. In this study, it was tried to state the understanding of the past and present concept missionary in the process ranging from the beginning of the Christian to the present.

Key Words: Christianity, Missionary, Paul, Protestant, Evangelism.

1. Giriş

İnsanlığın var olduğundan beri yeryüzünde bulunan fikir, düşünce, din ve inanç sahiplerinin çoğu esinlendikleri kaynağın görüşlerinin yayılmasını, kendi fikirlerini kabul edenlerin sayılarının artmasını ister. Bu fitri bir konu olup neredeyse bütün dinleri de kapsar hale gelmiştir. Özel olarak bugün bu anlamda kendi dini ritüellerini ve düşüncelerini yaymak isteyen Hristiyan misyonerlerin ciddi bir başarı elde ettikleri söylenebilir. Zira Hristiyanlığın ulaştırılmadığı ve yayılmadığı bir bölge bulmak pek mümkün değildir.

Hristiyanlığın yayılmasının en önemli aracı, üstlenicisi ve koordinatörlüğünü misyonerlik kurumu üstlenmiştir. Misyonerlik faaliyetleri diğer ilahi kaynaklı dinler için de geçerli olsa da, misyonerlik denilince akla Hristiyanlık ve bu dine mensup olan belli başlı Hristiyanlar gelmektedir. Bu durumun nedeni misyon kavramına şartlara göre verilen anlam ve bu anlamların İncil'e dayandırılması, verilen görevlerin fazlasıyla idealize edilmesi ve cenneti kazanmanın şartı olarak empoze edilmesidir. Hristiyanlıkta misyon fikrinin Hz. İsa'ya, İncil'e ya da Tanrının kendisine mal edilmesine rağmen tarih içinde bu alanda esas kişi olarak Pavlus karakterine rastlamak hiç de şaşırtıcı bir durum değildir. Zira Pavlus gelmiş geçmiş en etkili Hristiyan misyoner olarak kabul edilmektedir.¹

Hristiyan âlemi, misyonerlik kurumunu ve türevlerini dini alanda olduğu gibi diplomasi, politika ve kültürel alanda da faydalanabilir bir araç olarak kullanmıştır. Zira yüzyıllar içinde kilisenin gücünün kendi sınırlarını aşip başka ülkelerin topraklarına dayanması bu kişilerin eliyle gerçekleşmiştir. Avrupa içinde Hristiyanlığın hızla yayılmasına rağmen kendi içlerinde çekişmeye girmeleri kaçınılmaz bazı sonuçlar doğurmuştur. Katolik kiliselerinin uygulamaları başta Almanya Hristiyanları olmak üzere diğer ülkelerinde de tepkilerle karşılanmıştır.

¹ Süleyman Turan, **Misyonerliğin Kurucusu Pavlus**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Basım, 2006, s.13.

Biriken protest düşünceler ve meydana getirdiği ayaklanmalar sonucu gerçekleştirilen reform sonrasında Avrupa topraklarında aydınlanma süreci başlamıştır. Dini anlamda ise Hristiyanlık içinde bambaşka bir akım olan Protestanlık mezhebi doğmuştur. Dini anlamda kendi aralarındaki farklılıkların yanı sıra siyasi ve stratejik anlamda da farklılıklar bulunmaktaydı. Yıllar geçtikçe bu kavramlar yeni bedenlerde anlam bularak bir devlet, bir kıta yönetiminin vazgeçilmezi olarak kamuoyuna deklare edilmiştir.

Bu noktada Protestanlığın kendinden en çok söz ettirdiği düşünce akımı Evanjelizm, son 100 yılda ABD içinde kitleleri yönlendiren, büyük halk topluluklarını bir araya getiren ideolojik/dini bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Yüzyılımızda Evanjelizm özellikle ABD’de Beyaz Sarayın adı gizli kendi aşikâr dini haline gelmiştir. Ülke içinde yönetimi başkanlar eliyle elinde tutan Evanjelicler, sonrasında araç edindikleri misyonerlik faaliyetleriyle bunu ülke dışına çıkarma planlarını gütmektedir.

Bu çalışmada Hristiyanlığın tarihsel arka planı, tarihi ve dini açıdan bir sembol haline gelen Pavlus ve düşünceleri temel alınarak Hristiyanlığın tarih içinde geçirmiş olduğu dönüşümler ve nihayetinde almış olduğu en son dini düşünce kisvesi Evanjelizm’den bahsedilecektir.

2. Hristiyanlığın Doğuşu ve Pavlus Öncesi Dönem

Hristiyan (christian), kutsanmış (yağlanmış, mesh edilmiş) anlamına gelen “hristos” da denilen Yunanca “Christos” sözcüğünden gelir. Kavram olarak, Hz. İsa’ya inanan ve onun öğretilerini benimseyen kişidir. Ayrıca Türkçede Hristiyanlık, Hz. İsa’nın adı dolayısıyla, İsevilik adıyla da anılır.² Hristiyanlık, görece “monoteist” karakterli ve “Göksel” ve “Kurtarıcı” Mesih olduğu öne sürülen İsa’nın geri döneceği beklentisiyle şekillenmiş eskatolojik bir inanç sistemidir.

Bugün dünya çapında yaklaşık iki buçuk milyar insan bu dine mensuptur.³ Ancak Hristiyanların sayısı dünya nüfusunun artışına paralel olarak artmamakta aksine düşmektedir. Ortaya konulan istatistiklere göre 1900 yılında dünya nüfusunun %45,7’sine Hristiyanlığın mesajı ulaştırılmış %54,3’üne ise ulaşmamıştır. 2000 yılına gelindiğinde ise dünya nüfusunun %73,1’ine mesajın ulaştırıldığı, ancak Hristiyan olan insan sayısında bir

² M.Cengiz Yıldız, *Din Sosyolojileri Okumaları*, İstanbul: Çıra Yayınları, 1. Basım, 2015, s.19.

³ Zafer Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, İstanbul: Divan Kitap, 1.Basım, 2017, s.82.

artış değil de azalmanın olduğu görülmektedir.⁴

Hristiyanlık Filistin’de ortaya çıktığında, bölgedeki Musevi şeriatı kemikleşmişti. Roma İmparatorluğu yönetiminden zulüm gören Yahudiler, bu zulme karşı koymak için ‘Mesih Kral’ın ortaya çıkmasını bekliyorlardı. Nasıralı İsa’nın hareketi, 1. Yüzyılın ikinci çeyreğinde, Filistin bölgesinde, ‘Hristiyanlık’ değil de ‘Nasranilik’ tabir edilen bir tarikat hüviyetinde ortaya çıkmıştı. Ancak bu hareket, İsa’nın ölümünden muhtemelen 25-30 yıl kadar sonra Hristiyanlık ismini alarak bundan sonraki süreçte Romalılar tarafından kontrol edilen Akdeniz havzasında gelişmiş ve yayılmıştı.⁵ Nasıralı İsa, 30 yaşında Yahudilere peygamber olarak gönderildiği zaman, tebliğ ettiği din Yahudi dini ananelerine dayanıyordu.⁶ Tarihsel açıdan Hristiyanlığın kökeninin ‘her şey Irak’ta başladı’ fikrine varmak süreç içinde doğru bir kanyı desteklemektedir. Dolayısıyla araştırmacılar Hristiyanlık Yahudilik ile başlamış ve günümüzde bilinen Hz. İsa düşüncelerini Yahudi Babil’de şekillendirmiştir fikrine odaklanmıştır. Babil’deki tapınak sistemine dayalı Yahudi dini, Hz. İsa’nın kendi şeriatını düzenlemede ona katkıda bulunmuştur. İsa, "öğretmenimiz" dediği Musa ve diğer Yahudi peygamberlerinden her zaman saygı ile söz eder. Dahası, muhataplarına sıkça Musa ve diğer peygamberlerin kitaplarından deliller gösterir. İncillerde onun, Yahudi olmayan birkaç kişiyle dostça diyaloglara girdiği ifade edilmekte ise de yine aynı İncillerde İsa’nın, öğretisi için Yahudi olmayan kimseleri muhatap kabul etmediğini net bir şekilde dile getiren pasajlar mevcuttur.⁷

Hz. İsa’nın öğretilerine uyan toplumlar başlangıçta yazılı başvuru kaynaklarından yoksundur; Yahudilerin kutsal kitabı ile güvenilirlik ve kaynak açısından ciddi sorunlar teşkil eden bir takım kutsal metinler vardır, ama bunların çok büyük kısmı tahrif edilmiş olup daha sonra reddedilecektir.⁸

3. Hristiyanlığın Şekillendiricisi Olarak Pavlus

⁴ Cengiz Batuk ve Süleyman Turan, ‘‘Misyonerlik Perspektifinden 20 ve 21. Yüzyıllarda Dünya Dinleri ve Mensupları’’, [Electronic Version] Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, 2005, Vol.3, No.1-2, (11 Kasım 2017), s.141.

⁵ Duygu, s.80.

⁶ Süleyman Kocabaş, **Misyonerlik ve Misyonerler**, İstanbul: Vatan Yayınları, 1.Basım, 2002, s.10.

⁷ Bekir Zakir Çoban, **Bir Yahudi Olarak Hz. İsa**, Deüifd, Cilt. XXV, 2007, s.49.

⁸ Umberto Eco, **Orta çağ: Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar**, İstanbul: Alfa Basım Yayın, 1. Basım, 2014, s.137.

Şu an Türkiye’de bulunan Tarsus topraklarında yaşayan ve Hristiyanlığın kurucusu olarak adlandırılan⁹ Pavlus Hz. İsa’nın en gayretkeş takipçilerinden biri olmuştur. Pavlus’un yaşadığı yer olan Tarsus döneminin en büyük antik kentlerinden biriydi. Pavlus çalışmalarını Suriye ve Kilikya’da başlatmış, hayatının büyük bir bölümünü Küçük Asya, Makedonya ve Yahudilerin ve Rumların karışık nüfusuna sahip Yunanistan anakarasında geçirmiş ve nihayetinde nihai hedefi ve sınırı olan Roma’ya ulaşmıştır.¹⁰

Bulunduğu zamanda birçok Yahudi’nin aksine kendisi Roma vatandaşı idi. Öte taraftan, yapılan bazı itirazlara rağmen, çoğu bilim insanı -klasikçiler de dahil olmak üzere- Paul’un Roma vatandaşlığına itiraz etmenin zoraki bir tevtil olduğunu iddia etmektedir.¹¹ Diasporalı bir Yahudi olan Pavlus, Yunanca konuşulan bir çevrede büyüdü ve kendi sinagogunda iyi bir eğitim gördü. Gençlik döneminde Tevrat öğrenmek üzere Kudüs’e gitmiştir. İlk zamanlar Hz. İsa takipçilerinin faaliyetlerini duyan Pavlus onlara muhalif bir tavır takınmıştır.¹²

Pavlus bir Hristiyan değildi fakat Hz. İsa’nın Tanrı tarafından kutsanmış olduğu konusunda ikna olmuş bir Yahudi’ydi.¹³ Bununla birlikte Pavlus’un hayatında yasaların ayrı bir önemi bulunmaktadır. Yasa kelimesi Pavlus’un mektuplarında toplam yüz on sekiz defa geçer ve bunların yüz üç tanesi Romalılar’a Mektup ve Galatyalılar’a II. Mektupta on dört tanesi de Korintlilere I.-II. Mektup’ta yer almaktadır.¹⁴ Bu durum, Hz. İsa’ya ve yasalara olan inancı arasındaki ilişkiyi açıklamak ve dengelemek zorunda kalmasına neden olmuştur. Bu denge, Galatyalılara Mektubunda görülebilir; burada: 'Hz. İsa Mesih'te arınma veya arınmama herhangi bir şey ifade etmez' (Galatyalılar 5: 6) daha sonraki bölümde ise: arınma için bunca vaaza rağmen neden hâlâ zulüm görüyorum' (Galatyalılar 5: 11) denilmektedir.

Hristiyanlık tarihinde ilk sistematik misyon çalışmaları Pavlusla başlamıştır. Pavlus, ‘İlahi oğul Rab İsa Mesih’ inancını temel alan öğretileri yaymak amacıyla Anadolu,

⁹ Philip Kennedy, *Christianity An Introduction*, London-New York: I.B.Tauris & Co Ltd, 1.Basım, 2011, s.50.

¹⁰ Norman Wentworth Dewitt, *St. Paul and Epicurus*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1.Basım, 1954, s.168.

¹¹ Stanley E. Porter, *Paul: Jew, Greek, and Roman*, Boston: Brill Press, 1.Basım, 2008, s.3.

¹² John W. Drane, *Paul*, Oxford and New York: Oxford University Press, 1.Basım, 2001, s.32.

¹³ Kennedy, s.48.

¹⁴ Fuat Aydın, *Pavlus Hristiyanlığına Giriş*, Ankara: Eskiyeeni Yayınları, 1. Basım, 2011, s.205.

Yunanistan ve Makedonya'ya yönelik üç önemli misyon gezisi düzenlemiştir.¹⁵ Birçok Hristiyan için Pavlus, Hristiyanlığı Yahudiliğin kökeninden sıyrıp onu özgünleştiren bir kahraman misyoner komundadır.¹⁶ Fakat bazı liberal Protestanlara göre Hz. İsa Mesih'in dinindeki bazı etik öğretileri alıp onları değiştiren bir Yahudi idi.¹⁷ Pavlus, Hz. İsa ile hiç karşılaşmamıştır ya da en azından ikisi arasında bir görüşmenin olduğuna dair herhangi bir tarihi kayıt mevcut değildir. Ancak Pavlus, onun ya da onun kurucuları için bir problemmiş gibi davranmadı. Müjdesini Tanrı'dan aldığı; Mesih'in onu ona açıkladığını iddia etti (Galatyalılar.1.12).¹⁸ Hz. İsa'nın hayatında birincil tarihsel şahit olmaya devam etmektedir; çünkü Pavlus hem seyahatlerinde Hz. İsa'ya eşlik eden Peter'ı hem de Hz. İsa'nın kardeşi James'i çok iyi tanmaktaydı. Birçok araştırmacı, Pavlus'un azimle çalışan bir misyoner olmasının yanı sıra bir düşünür ve önemli bir teolog olduğu konusunda hemfikirlerdir. Örneğin Räsänen, Pavlus'un “gerçekten yaratıcı ve orijinal bir düşünür” olduğunu, ancak bununla birlikte onun öncelikle bir misyoner olarak faaliyette bulunduğunu belirtir.¹⁹

4. Misyonerlik Kavramı Üzerine

Misyonerlik hem genel hem de özel anlamda kullanılmaktadır. Misyonerlik mission (Misyon) kelimesinden; Mission kelimeside göndermek anlamına gelen mittre fiili ile ilgili olan Latince “missio” kelimesinden türetilmiştir ve ortak kökün ürünüdür.²⁰ Misyonerler her zaman misyon odaklı insanlar olmuştur. Bu kesinlikle, İncil'de yer alan “Ama Kutsal Ruh üzerinize inince güç alacaksınız. Yeruşalim'de, bütün Yahudiye ve Samiriye'de ve dünyanın dört bucağında benim tanıklarım olacaksınız.” ayeti misyonerlik merkezine alınarak sürdürülmeye çalışılmıştır.²¹ Misyonerler her zaman misyonlarda yoğun şekilde yer alır ve bu inancı sürdürdüklerinden dolayı kendi dindaşları içinde olağanüstü kahramanlar olarak büyük saygı görürler.²²

¹⁵ Tuncer Günay, **Misyoner Örgütleri ve Misyoner Faaliyetleri**, Ankara: Ankara Ticaret Odası, 1.Basım, 2004, s.145.

¹⁶ Leander Keck, **Christ's First Theologian**, Texas: Baylor University Press, 1.Basım, 2015, s.15.

¹⁷ Keck, s.63.

¹⁸ Rodney Reeves, **Spirituality According to Paul**, Westmond: Intervarsity Press, 1.Basım, 2011, s.14.

¹⁹ Şinasi Gündüz, **Pavlus Hristiyanlığın Mimarı**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 4.Basım, 2014, s.12-13.

²⁰ Abdurrahman Küçük, **Misyonerlikten Diyaloga Türkiye**, Ankara: Aziz Andaç Yayınları, 1.Basım, 2008, s.3.

²¹ Amos Yong, **The Missiological Spirit, Oregon**, Cascade Books, 1.Basım, 2014, s.19.

²² Amos Yong, s.96.

Misyoner kelimesi, propaganda çalışmaları için gönderilen kadın ve erkekleri belirtmektedir. Hristiyanlığı kabul etmemiş ülkelerde, çeşitli faaliyetler adı altında yürütülen Hristiyanlık propagandasının her türüsüne misyonerlik denir.²³

Misyonerlik Hristiyanlık tarihinin en erken döneminde başlamış son derece önem verilen bir müesseseydi. Binaenaleyh henüz 1. yüzyıldan itibaren Roma ülkesindeki büyük şehirlerden organize edilen misyoner heyetlerinin Hristiyanlığın yayılmasına önemli katkı sağladıkları düşünülmektedir.²⁴ Dini yayma girişimleri çok erken bir dönemden itibaren putperestlere yönelmişti. Antakya'da putperest asıllı ilk büyük yeni imanlılar cemaati oluştu; "Hristiyanlar" (Mesihçiler) nitelemesi ilk kez orada kullanılmıştır (İşler 11:26). Hristiyan misyonu Helenistik dünyaya Antakya'dan yayılmıştır.²⁵

Hristiyan misyonerliği gerek teolojik gerekse kavramsal boyutta kendisini günün şartlarına göre gözden geçirmektedir. Misyonerlik, günümüzde bizzat Tanrı'nın insanlığın kurtuluşuna yönelik bir eylem planı olarak değerlendirilmekte ve Tanrı'nın, insanlığın Hristiyanlaştırılarak kurtuluşu konusunda misyonerlik faaliyetlerinin bizzat içinde olduğu kabul edilmektedir.²⁶

5. Reform ve Protestanlığın Doğuşu

Kendisine hedef olarak Kilise'yi "Baştan Aşağı" yenilemeyi gaye edinmiş pek çok Hristiyan, 15. yüzyıl sonlarından itibaren bir reforma ihtiyaç olduğunu giderek artan ölçüde hissetmeye başlamıştır.²⁷ On altıncı yüzyılın sona erişiyile Batı, bütünüyle farklı tip bir toplum ve yeni bir insanlık ülküsü doğuracak bir teknoloji üretme sürecine girdi. Bu süreç, Tanrı'nın rolü ve yapısının algılanışını da kaçınılmaz olarak etkiledi.²⁸ Max Weber reform için şu ifadeleri kullanmıştır:

"Reform, kilise otoritesinin yaşam üzerinden tümüyle kaldırılması olmayıp var olan biçimin farklı bir anlamla"

²³ Halit Ertuğrul, **Kültürümüzü Etkileyen Okullar: Günümüzde Misyonerlik Faaliyetleri**, İstanbul: Nesil Yayınları, 9.Basım, 2005, s.23.

²⁴ Duygu, s.127-128.

²⁵ Mircea Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, C.II, Ali Berktaş(Çev.), İstanbul: Kabaıcı Yayıncılık, 1.Basım, 2003, s.393.

²⁶ Şinasi Gündüz(Ed.), **Yaşayan Dünya Dinleri**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2010, s. 202.

²⁷ Richard Stauffer, **Reform**, Cem Muhtaroglu(Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 1.Basım, 1993, s.7.

²⁸ Karen Armstrong, **Tanrı'nın Tarihi**, Oktay Özel, Hamide Koyukan ve Kudret Emiroğlu(Çev.), İstanbul: Pegasus Yayınları, 1.Basım, 2017, s.420.

değiştirilmesidir. Değiştirme, aslında çok rahat, o zamanlar pratik alanda az hissedilen, birçok durumda yalnızca biçimsel olan bir otoritenin, özel ve toplumsal yaşamın bütün alanlarında gözlenebilir ölçüde etkili olan, sonsuz derecede güçlü ve bütün yaşam biçimine etkisi olan bir otoriteye yerini vermesidir.”²⁹

Bir yandan, Katolik Kilise’deki papalık çekişmesine dayalı iç kavgayı yansıtan Büyük Bölünme ve sonrasında iyice belirginleşen bunalım, öte yandan, ulusal kral ve yerel prenslerin papayla olan mücadeleleri ve nihayet toplumun alt tabakalarında, özellikle de köylüler arasında baş göstermiş olan hoşnutsuzluklar, tüm Avrupa’yı kapsayacak yeni bir dinsel ve siyasal hareket başlatmıştır.³⁰

Hıristiyanlık tarihi bakımından 16. yüzyıl’dan itibaren kilisede baş gösteren ve reform ile sonuçlanıp farklı boyutlarda devam eden krizlere neden olan bazı yanlış uygulamalar, kilise içinde yapılan bazı reformların başarısızlığı ile sonuçlanmışsa da sonunda Fransız Devrimi’ne neden olmuştur.³¹ Protestan Reformu öncesinde ise, Papalık ve Kilise alarm vermektedir.³² Reform, tarih sürecinde iki coğrafi konum halinde ilerleyişini sürdürmüştür: İlk olarak 1520’de yoğunlukla Almanca konuşulan bölgelerde; sonrasında ise 1550 yıllarında Hollanda Cumhuriyeti, Doğu Avrupa, Fransa, İngiltere ve İskoçya’da ilerleyişinin sürdürmüştür.³³ Bununla birlikte bu ilerleyiş üzerinden hem Katolik kilisesinde bir takım reformlar gerçekleşirken diğer taraftan Katolik kilisesi karşıtı bazı reform hareketleri de özellikle Protestan akım tarafından gerçekleştirilmekteydi.

Tek renkli bir Protestan hakimiyeti olmadığı gibi tek şekilli bir reform hareketi de yaşanmamıştır. Bu süreçte birçok Hristiyan geleneği ve Protestan gurubu reforme edilmiştir. Protestan akımı kendi içinde bazı ana prensipleri barındırmaktaydı. James Atkinson bu prensipleri:

“Luther ve tüm Protestan reformcular, Tanrı’nın tarih boyunca insanlıkla iletişim içinde olduğuna ve insanlığın yararını

²⁹ Max Weber, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, Latif Boyacı (Çev.), İstanbul: Yarın Yayınları, 10. Basım, 2015, s.30.

³⁰ Hakan Olgun, **Luther ve Reformu Katolisizm’i Protesto**, Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2001, s.11.

³¹ İsmail Taşpınar, Dinler, **Tarih ve Sembolizm**, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2017, s.245.

³² Çoban, s.138.

³³ James M. Stayer, **The Dream of a Just Society**, Minneapolis, Fortress Press, 2007, s. 192.

gözettiğine inanıyordu. Reformcular, Tanrı'nın Kutsal Kitap'taki peygamberlere ve elçilere verilen sözleri aracılığıyla insanlarla konuşmaya devam ettiğine inanıyordu.³⁴ Protestan Reformu'nun ikinci prensibi İsa Mesih'in karşılıksız ve hak edilmemiş lütfuyla kurtuluşuna dayanmaktadır. Bu zamanla sadece imanla aklanma olarak görülmüştür.³⁵ Protestan Reformu'nun üçüncü prensibi ise her bir dindarın aynı zamanda bir rahip olabilme düşüncesiydi. Reformcular, ilk Kilise'de rahiplerin aracılık ettiği şeklindeki bir uygulamanın söz konusu olmadığını iddia etmekteydi.³⁶”

şeklinde sıralamaktadır. Reform hareketi ile birlikte özellikle Hristiyan düşüncesinde birçok netice elde edilmiştir. Kilise'nin ve özellikle kilise yönetici olan papaz ve rahiplerin sınırsız yetki ve egemenliği büyük oranda kırılarak dini özgürlüklerin önü açılmış oldu. Reform sonrası Batı Hristiyan âlemi çeşitli kiliselere bölünmüştür. Katolik Kilisesi'nin merkeziyeti yıkılmış, mallarına el konmuş ve evrensel kilisenin yerini ulusal kiliseler almıştır.³⁷ Reform, kurumsal olarak kilise hiyerarşisindeki birçok sosyal adaletsizliği ve bozulmayı altüst etti. Bu değişiklikleri daha çok din adamı olmayan halk memnuniyetle karşıladı. Böylece, teolojik olarak ise reform, putperest Avrupa'nın geniş bir çerçevede yeniden müjdelenmesiydi.³⁸ 16. yüzyıl'da batı Hristiyanlığı bünyesinde kendini gösteren bir reform hareketinden doğmuş olan Protestanlık, batı kilisesini başı ve uzuvları içinde derin bir reforma tabi tutmayı hedef almıştır.³⁹

Protestanlık, tarihinin belirli bir döneminde ve bazı özel şartlar sonucunda ortaya çıkmasına rağmen, fikir ve ruhî yapı itibarıyla sadece XVI. Yüzyılın mahsulü sayılmamalıdır.⁴⁰ Protestanlığın belki de en iyi tanımı Alman düşünür Troeltsch tarafından verilmiştir. Troeltsch, tanımında “sorunların Katolik formülasyonunun da muhafaza edildiği halde onlara farklı bir cevap verebilen Katolik değişimi ” ifadelerini kullanmıştır.⁴¹ Bununla birlikte bir başka önemli düşünür ve sosyolog Ali Şeriatî Protestan mezhebi için: “Protestan

³⁴ Tim Dowley ve Pat Alexander, **Hıristiyanlık Tarihi**, Sibel Sel ve Levent Kınran (çev.), İstanbul:Yeni Yaşam Yayınları, 1.Basım, 2004, s.372.

³⁵ Tim Dowley ve Pat Alexander, s.374.

³⁶ Tim Dowley ve Pat Alexander, s.375.

³⁷ Hans J. Hillerbrand, **The Protestant Reformation**, New York: Harper&Prennial Co., 2.Basım, 2009, s.253.

³⁸ Kirsten Birkett, **Reform'un Özü**, Onur Yöş(Çev.), İstanbul: Bütün Dünya Kitaplığı, 1.Basım, 2003, s.31.

³⁹ Aydın, s.247.

⁴⁰ Osman Cilacı, **Günümüz Dünya Dinleri**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, 1.Basım, 1995, s.88.

⁴¹ E.Harris Harbison, **Christianity and History**, New Jersey: Princeton University Press, 1.Basım, 1964, s.143-144.

mezhebi daha önceki dini protesto etmek demektir. Protestan yani Avrupa Hristiyan aydınlar dini anlama tarzına, sapmaya, dindeki hurafelere, kilisenin halk ile Allah arasında aracı görevini üstlenmesine karşı ortaya çıkıp kiliseye itiraz ettiler ve Hristiyanlıkta yeni bir reform hareketi başlattılar.” tanımlamasını yapmıştır.⁴²

Reform ile Protestanlığın doğuşu bireyciliği de ön plana çıkarmıştır. Bireysel özgürlük ve sorumluluk tartışılmaya başlanırken bu kavramlar gelişmekte olan ticaret sistemine de destek vermiştir. Feodalizm ve kilise yıkılırken güçlü devlet fikri ön plana çıkmıştır.⁴³ Rönesans, İtalya’da eski Yunan’a dönüş olarak ortaya çıkarken, Reform, özellikle Almanya merkezli Kuzey Avrupa’da başlangıçta Hristiyanlığın özüne dönüş olarak ortaya çıkacak ancak dinin dünyevileştirilmesi yani sekülerizme dönüşecektir.⁴⁴

6. Evanjelizm’in Kurucu Unsuru Olarak Protestanlık

Evangelion yani “iyi haber, müjde” terimi İsa Mesih’in hayat hikayesi ve mesajını konu edinen dinsel metinler içerisinde kullanılmaktadır ve Yeni Ahit metinlerinde Pavlus’un yaydığı bir iyi haberden bir müjdeden bahsedilmektedir. Dolayısıyla Evanjelizm, Hristiyan müjdesinin yayılmasıyla ilgili tarihsel geleneğin yeniden vurgulamasını hedeflemektedir.⁴⁵ Evanjelikler her ne kadar yeryüzünde bazı yerleri kendilerine göre öncelikli faaliyet alanı olarak görseler de asıl hedef bütün yeryüzünün Hristiyanlaştırılmasıdır. Bu yönüyle bugün dünyada iki yönlü bir faaliyet yürütülmektedir. Bunlardan birisi ulusları kendi kilisesine çekmeyi ifade eden “centripetal hedefler”, diğer ise, bunu gerçekleştirebilmek için dünyanın neresinde olursa olsun uluslara gitmeyi ifade eden “centrifugal hedefler” dir.⁴⁶ Evanjelik kavramı, geniş Hristiyan geleneği içinde bir dizi inanç, davranış ve karakteristik olguları vurgularken kullanılır. Bu geniş Hristiyan mezhep akımı, yaklaşık iki bin yıllık Hristiyanlık tarihinde birçok yerde birçok biçimde görünmüştür. İngiliz Anglikanistler, Evanjelik kavramını pazar günü ayin ritüelini gerçekleştiren grup üyeleri için kullanırken Amerika Birleşik Devletleri’ndeki bazı kesimler, bu terimi radikal, saldırgan, gerici ve eğitimsiz

⁴² Ali Şeriatî, **Kapitalizm**, Yakup Arslan (Çev.), İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1.Basım, 1994, s.55-56.

⁴³ Ali Erbaş, **Hristiyanlık’ta Reform ve Protestanlık Tarihi**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1.Basım, 2015, s.74.

⁴⁴ Tefvik Erdem (Ed.), **Feodaliteden Küreselleşmeye Temel kavram ve Süreçler**, Ankara: Lotus Yayınevi, 1.Basım, 2006, s.47.

⁴⁵ Şinasi Gündüz ve Mahmut Aydın, **Misyonerlik: Hristiyan Misyonerler**, Yöntemleri ve Türkiye’ye Yönelik Faaliyetleri, İstanbul: kaknüs Yayınları, 1.Basım, 2002, s.43.

⁴⁶ Tuba Arıcı Kozan, **Türkiye’de Misyonerlerin Hedef Kitleleri ve Faaliyetleri**, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1.Basım, 2010, s.38.

Protestanları tanımlarken kullanmaktadır. Bununla birlikte bazı Asya ülkelerinde Evanjelizm, geleneksel Protestan inancına bağlı herhangi bir kiliseyi vurgulamak için kullanılmaktadır.

Evanjelizm ve Evanjelizasyon hareketlerinin kökeni ile ilgili olarak şunlar söylenmektedir: “Bu hareketlerin temelleri Kitab-ı Mukaddeste bulunmaktadır. Yani Kitab-ı Mukaddeste’ye dayalı bir harekettir. Tanrı’nın hoşnutluğunu kazanma, İsa’nın misyonuna katılma, Tanrı’nın inayetine minnettarlığı ifade etmektedir.”⁴⁷ Tarih boyunca, Evanjelik kavram, Hristiyan anlatılarında birçok farklı akım söz konusu olduğunda farklı anlamlarda da kullanılmıştır. Kavramın kendisinde birçok farklı anlam barındırmaktadır, fakat bunların hepsinin ortak ifadesi "iyi haberler" şeklinde tercüme edilebilir. “Evanjel” kelimesi müjde anlamına gelen Yunanca isim olan “Euangelion” dan gelmektedir. Yeni Ahit’te birçok yerde geçen müjde kavramı, Tanrı’nın planını gerçekleştirmek ve Zavallı insanların kurtuluşunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Romalılar 1:16’da: “Çünkü Müjdeden (Euangelion) utanmıyorum, Müjde iman eden herkesin-önce Yahudiler’in, sonra Yahudi olmayanların-kurtuluşu için Tanrı gücüdür.” geçen ayet bu minvalde örnek olarak gösterilebilir.

On dokuzuncu yüzyılın kapanış yıllarında, Protestan Hristiyan dünyanın her yerinde, genç erkekler ve genç kadınlar arasında görülmemiş bir şekilde misyonerlik yaşamı ve faaliyet gelişimi gözlemlenmiştir. Mesih’in Krallığı’nın genişletilmesine olan bu ilginin dikkat çeken bir tezahürü öğrenciler arasında olmuştur.⁴⁸

Püritenler, savundukları fikirler, önerdikleri reform şekilleri ve katı hayat tarzları nedeniyle yönetimden bekledikleri desteği görememişler ve hatta gördükleri baskı nedeniyle geleceklerini İngiltere dışında aramaya başlamışlardır.⁴⁹Zamanla Anglikan kilisesi tarafından dışlanan püritenlerin bir kısmı İngiltere’yi terk ederek, ABD’ye göç ettiler ve Massachusetts Eyaleti’nde koloniler kurdular ve zamanla bütün ABD’ni etkisi altına alacak olan Evanjelizm’i başlattılar.⁵⁰

7. Misyonerlik Bağlamında Evanjelizm

Reform süreciyle birlikte “Evanjelik” terimi, öğretilerini yalnızca İncillere dayandırma

⁴⁷ Dursun Ali Aykıt, **Misyon ve İnciller: Misyonerliğin Tarihsel Kökenleri**, İstanbul: Kesit Yayınları, 1.Basım, 2006, s.26.

⁴⁸ John R. Mott, **The Evangelization of The World in This Generation**, New York: Student Volunteer Movement For Foreign Missions, 1.Basım, 1900, s.1.

⁴⁹ Ali İsmail Güngör, **Hristiyanlıkta Evanjelik Hareket**, Ankara: Aziz Andaç Yayınları, 1.Basım, 2005, s.56.

⁵⁰ Şeref Mercan, **Yeryüzünün Efendileri Dünya Tarihini Etkileyen Gizli Örgütler ve Tarikatler**, İstanbul: Nokta Kitap, 1.Basım, 2006, s.284.

iddialarından dolayı Protestan kiliselerine atfedilmiştir. İlk zamanlardan itibaren Almanya ve İsviçre’de özellikle Lutherci gruplar için kullanılan Evanjelik terimi, günümüzde hâlâ Almanya’da Lutheran Kiliseleri ifade etmek için kullanılmaktadır.⁵¹ Birinci, ikinci ve üçüncü dünya ülkelerinde yaşayan ve faaliyet gösteren din adamları ve misyonerler hem "Tanrı adamları" hem de "mütevazi mekanizmalar" olarak hareket edebiliyorlardı. Mesela Çin’de Mary Andrews gibi bir misyoner, Sidney, New York ya da Londra’daki kilisenin kendisinin yapmasına izin vermediği tüm görevleri bu şekilde yerine getirebildiğini fark etmiştir.

Evanjelik Hristiyanlar, misyon faaliyetlerini ifade etmek için genellikle Evanjelizm, tanık olma, kişinin inancını paylaşma, ruhları kurtarma ya da müjdeyi ilan etme gibi terimlerin kullanılmasını tercih etmektedirler.⁵² Evanjelik Misyonerler, Evanjelizmi öncelikle bir bildiri olarak kabul eder. Bir kişinin Tanrı ile olan ilişkisi öncelikli olarak görülmektedir. Evanjeliklere göre misyon/misyonerlik anlayışı ilk defa Hristiyanlaştırılanlar/din değiştirme tecrübesi yaşayanlar için söz konusuysa; Evanjelizm ise inancından uzaklaşmış Hristiyan bir bireyin yeniden ihtida etmesi ya da yeniden Hristiyanlaştırılması faaliyetlerini de kapsamaktadır. Buna göre misyonerliği Evanjelizm’den daha kapsamlı bir kavram olarak görmek mümkündür.⁵³ Misyonerler üzerine yapılan Evanjelik yansımalar savaş sonrası bir hikâyenin bir parçasını oluşturmaktaydı. Bunlar yükselen milliyetçilik, Soğuk Savaş korkuları ve gittikçe artan küresel kilise bağlamında gerçekleşmiştir. Dahası, misyonerlerin Evanjelik değerlendirmeleri, Amerikan Evanjelikleri ve Soğuk Savaş hakkında yaygın olarak anlatılan hikâyeye ustaca bir çözüm katmıştır.⁵⁴

Protestanlığın merkezi Amerika’da diğer büyük merkezler ise Avustralya, İngiltere, Almanya, Kanada, İtalya, Japonya, Brezilya ve Güney Kore’dir. Dünyaya yayılan Protestan misyonerler bu merkezlerden gönderilmektedir.⁵⁵ Çok yakın bir tarihe kadar, Evanjelik Hristiyanlığı çoğunlukla Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ile sınırlandırılırdı. Bir tahmine göre, 1900’de dünya Evanjelik Hristiyanların yüzde 90’ından fazlası Avrupa’da ya da Kuzey Amerika coğrafyasında yaşamaktaydı. Teolojik olarak muhafazakâr Protestanlığın küresel bir fenomen olarak konumu, büyük oranda Kuzey Amerika’da nasıl bir süreç geçirdiği ile

⁵¹ Ali Rafet Özkan, **Amerikan Evanjelikleri (Baptistler)**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1.Baskı, 2005, s.13.

⁵² Elmer Thiessen, **The Ethics of Evangelism**, Bucks: Paternoster, 1.Basım, 2011, s.9.

⁵³ Şener Faruk Bedir, **Reformasyon’dan Günümüze Evanjelik Hristiyanlık**, [Electronic Version] Birey ve Toplum Dergisi, 2013, Vol.3, No.6, (09 Eylül 2017), s.76.

⁵⁴ Sarah E. Ruble, **The Gospel of Freedom and Power**, Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1.Basım, 2012, s.57.

⁵⁵ Barış Kerimoğlu, **Zehirli Sarmaşık Misyonerler**, İstanbul: Ulus Yayınları, 1.Basım, 2004, s.37.

ilgili⁵⁶ 1900'de, Kuzey Amerika nüfusunun yaklaşık yüzde 41'i ve Okyanus nüfusunun yüzde 35'i (Avustralya, Yeni Zelanda, Yeni Kaledonya, vb.) teolojik olarak muhafazakâr Protestanlardan oluşmaktaydı. Demografik olarak önemli bir güç olmasına rağmen, daha da önemli olan şey, Protestanlığın şu anda bu ortamlarda egemen kültürel güç olarak kalmasıdır.⁵⁷

8. Sonuç

İnsanoğlu genel olarak dini bir takım aidiyet duygusu taşımaktadır. Bu durum insanın özünde var olan bir özelliktir. Dinlerden mezheplere, ideolojilerden beşerî tüm ilişkilere kadar hayat hakkında kendini ifade etmeye ve alternatif kılmaya çalışan her perspektif, insanın bu aidiyet hissi üzerinden ona seslenir. Misyonerlik de ilk olarak bireyin aidiyetini yine onun tarafından sorgulamaya açarak taraf olmasında ısrarcı olur ve buna yönelik yöntemler kullanır. Fakat farklı tarih aralıklarında yürütülen misyonerlik faaliyetleri değişik düşünce ve stratejiler ile yürütülmüştür.

Misyonerlik, diğer dinler içinde kullanılabilir bir kavram olduğu halde daha çok Hıristiyanlık için kullanılmıştır. Misyonerliğin, Hıristiyanlıkta Hz. İsa, İncil ve Tanrıya özel atıflarla ilintilendirilmesi bunda en önemli etkidir. Misyon anlayışı sadece bir dini görev olarak kabul görmemiş aynı zamanda politikadan uluslararası ilişkilere, kültürden ticarete kadar birçok alanda çoklu ilişkilerin ve Hıristiyanlaştırma faaliyetlerinin temel dinamiklerini oluşturmuştur. Bu dinamiklerin temelinde ise Pavlus yer almaktadır.

Doğru ve yanlış kullandığı tüm yöntemleriyle Hıristiyanlığın neredeyse dünyanın her yerine ulaşmasını sağlayan misyonerlik, Hıristiyan nüfusunun da ilk sıraya yerleşmesi sonucunu doğurmuştur. Filistin ve çevresinde, doğduğu ilk zamanlardaki yerel din Nasranîlikten Roma'nın resmi dini olduktan sonraki Hıristiyanlığa kadar temel karakterini korumuş olmasına rağmen, Roma'nın yayılcılığı ile farklı coğrafyalar ve kültürlerle tanışma yeni yorumlar ve zorunlu dönüşümlere sebep olmuştur. Bu durum, politik hükümlerinin Hıristiyanlık üzerindeki zorunlu dönüşümündeki en önemli etkidir.

Tanrı'nın bir nevi temsilciliği olarak kabul gören Misyonerlik, Roma ile beraber zorunlu ve önemli görevleri olan bir kurum haline gelmiştir. Misyonerler, gittikleri yerlerde yerel halka sadece Hıristiyanlığı deklare etmiyor aynı zamanda Hıristiyanlık aracılığıyla

⁵⁶ James Davison Hunter, **Evangelicalism The Coming Generation**, Chicago ve London: The University of Chicago Press, 1. Basım, 1987, s.6.

⁵⁷ Hunter, s.4.

Roma'nın gücünü yerel halka kabul ettiriyordu. Hıristiyanlık ve Roma ayrılmaz ve vazgeçilmez bir bütün olarak halka kabul ettiriliyordu. Bu durum, tarihsel süreç içerisinde protest hareketlerin doğmasına sebep olmuş, Protestanlık gibi iç muhalif hareketlerin ve reformist tepkilerin doğmasına sebep olmuştur. Zira Rönesans ile İtalya'da eski Yunan'a dönüş olarak ortaya çıkan muhalif hareket ve düşünce, Reform ile özellikle Almanya merkezli Kuzey Avrupa'da başlangıçta Hıristiyanlığın özüne dönüş olarak ortaya çıkmış ancak dinin dünyevileştirilmesi yani sekülerizme dönüşmüştür. Daha iyi bir uyku düşüncesinin temel olarak alındığı Katolik düşüncesi yerine daha iyi ve konforlu bir yaşamın tercih edildiği Protestan düşüncesi ilgi görmeye başlamıştır. Bu idealin gerçekleşmesi dünya genelinde sonraki yüzyılı şekillendirecek bir takım sömürgecilik faaliyetlerini de beraberinde getirmiştir. Kendi içlerinde köktencilik ideolojisiyle tanınan bu fenomen coğrafya dışında emperyal güç olarak boy göstermiştir.

Protestanlık ile ortaya çıkan fundamentalist hareketlerde zamanla günümüze doğru elitist bir evrilme söz konusu olmuştur. Hıristiyanlığın temel metinlerine dönmeyi ve buna tabii olmayı en önemli erdemlerden biri kabul eden Evanjelizm, bu elitist evrilmenin ve seçkin bir sınıfın onlara has dini olmasının örneğidir. Yeri geldiğinde bu temel metinlere tabii olmayanları Evanjelikler, müjdeleyen anlamında ki 'Evanjel' kavramına aykırı olarak çoğunlukla dışlamıştır. Bununla birlikte Evanjelizm elitist bir düşünce olarak durağan bir duruş sergilemeyip adeta süper güçlerin yönetimlerinin değişmez devlet din ideolojisi olarak varlığını sürdürmüştür.

Misyonerlik, Evanjelizm ile beraber kendine has bir üslup ve yöntem geliştirme içine girmiştir. Yeri geldiğinde Hıristiyanlıktan uzaklaşmış bir kişiyi ihtida etmiş olarak kabul eden Evanjelizm, bu kişilerin yeniden Hıristiyan olmasını zorunlu kılar. Günümüzde ABD Beyaz Saray'ın dini olarak kabul gören Evanjelizm, Protestanlığın kendine has bir fraksiyonu olarak da kabul edilebilir. Sadece ABD, İngiltere, Almanya gibi ülkelerin yanı sıra yarı gelişmiş ülkeler ile üçüncü dünya ülkelerinde de yürütmüş olduğu çeşitli faaliyetlerle adından sürekli söz ettirmeye devam edeceğe benziyor.

Kaynaklar

Armstrong, Karen. *Tanrı'nın Tarihi*. Çev. Oktay Özel, Hamide Koyukan ve Kudret Emiroğlu. 1.Basım. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2017.

Aydın, Fuat. *Pavlus Hristiyanlığına Giriş*. 1.Basım. Ankara: EskiYeni Yayınları, 2011.

Aykıt, Dursun Ali. *Misyon ve İnciller: Misyonerliğin Tarihsel Kökenleri*. 1.Basım. İstanbul: Kesit Yayınları, 2006.

Batuk, Cengiz ve Süleyman Turan. «'Misyonerlik Perspektifinden 20 ve 21. Yüzyıllarda Dünya Dinleri ve Mensupları' [Electronic Version].» *kültür ve mitoloji araştırmaları Dergisi* 3.1-2 (2005): 133-156.

Bedir, Şener Faruk. «'Reformasyon'dan Günümüze Evanjelik Hristiyanlık'[Electronic Version] .» *Birey ve Toplum Dergisi* 3.6 (2013): 73-97.

Birkett, Kirsten. *Reform'un Özü*. Çev. Onur Yöş. 1.Basım. İstanbul: Bütün Dünya Kitaplığı, 2003.

Cılacı, Osman. *Günümüz Dünya Dinleri*. 1.Basım. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995.

Çoban, Bekir Zakir. «'Bir Yahudi Olarak Hz. İsa'».» *Deüifd* XXV (2007): 43-58.

Dewitt, Norman Wentworth. *St. Paul and Epicurus*. 1.Basım. Minneapolis: University of Mineesota Press, 1954.

Dowley, Tim ve Pat Alexander . *Hristiyanlık Tarihi*. Çev. Sibel Sel ve Levent Kınran. 1.Basım. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004.

Drane, John W. *Paul*. 1.Basım. Oxford and New York: Oxford University Press, 2001.

Duygu, Zafer. *Hristiyanlık ve İmparatorluk*. 1.Basım. İstanbul: Divan Kitap, 2017.

Eco, Umberto. *Ortaçağ: Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*. 1. Basım. İstanbul: Alfa Basım Yayın, 2014.

Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. Çev. Ali Berktaş. 1.Basım. Cilt II. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2003.

Erbaş, Ali. *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi*. 1.Basım. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.

Erdem, Tevfik. *Feodaliteden Küreselleşmeye Temel kavram ve Süreçler*. 1.Basım. Ankara: Lotus Yayınevi, 2006.

Ertuğrul, Halit. *Kültürümüzü Etkileyen Okullar: Günümüzde Misyonerlik Faaliyetleri*. 9.Basım. İstanbul: Nesil Yayınları, 2005.

- Günay, Tuncer. *Misyoner Örgütleri ve Misyoner Faaliyetleri*. 1.Basım. Ankara: Ankara Ticaret Odası, 2004.
- Gündüz, Şinasi. *Pavlus Hristiyanlığın Mimarı*. 4.Basım. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Gündüz, Şinasi ve Mahmut Aydın. *Misyonerlik: Hristiyan Misyonerler, Yöntemleri ve Türkiye'ye Yönelik Faaliyetleri*. 1.Basım. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002.
- Gündüz, Şinasi. *Yaşayan Dünya Dinleri*. 3. Basım. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Güngör, Ali İsmail. *Hristiyanlıkta Evanjelik Hareket*. 1.Basım. Ankara: Aziz Andaç Yayınları, 2005.
- Harbison, E.Harris. *Christianity and History*. 1.Basım. New Jersey: Princeton University Press, 1964.
- Hillerbrand, Hans J. *The Protestant Reformation*. 2.Basım. New York: Harper&Prennial Co., 2009.
- Hunter, James Davison. *Evangelicalism The Coming Generation*. 1.Basım. Chicago ve London: The University of Chicago Press, 1987.
- Küçük, Abdurrahman. *Misyonerlikten Diyaloga Türkiye*. 1.Basım. Ankara: Aziz Andaç Yayınları, 2008.
- Keck, Leander. *Christ's First Theologian*. 1.Basım. Texas: Baylor University Press, 2015.
- Kennedy, Philip. *Christianity An Introduction*. 1.Basım. London-New York: I.B.Tauris & Co Ltd, 2011.
- Kerimoğlu, Barış. *Zehirli Sarmaşık Misyonerler*. 1.Basım. İstanbul: Ulus Yayınları, 2004.
- Kocabaş, Süleyman. *Misyonerlik ve Misyonerler*. 1.Basım. İstanbul: Vatan Yayınları, 2002.
- Kozan, Tuba Arıcı. *Türkiye'de Misyonerlerin Hedef Kitleleri ve Faaliyetleri*. 1.Basım. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2010.
- Mercan, Şeref. *Yeryüzünün Efendileri Dünya Tarihini Etkileyen Gizli Örgütler ve Tarikatler*. 1.Basım. İstanbul: Nokta Kitap, 2006.
- Mott, John R. *The Evangelization of The World in This Generation*. 1.Basım. New York: Student Volunteer Movement For Foreign Missions, 1900.

- Olgun, Hakan. *Luther ve Reformu Katolisizm'i Protesto*. 1.Basım. Ankara: Fecr Yayınları, 2001.
- Özkan, Ali Rafet. *Amerikan Evanjelicleri (Baptistler)*. 1.Basım. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.
- Porter, Stanley E. *Paul: Jew, Greek, and Roman*. 1.Basım. Boston: Brill Press, 2008.
- Reeves, Rodney. *Spirituality According to Paul*. 1.Basım. Westmond: Intervarsity Press, 2011.
- Ruble, Sarah E. *The Gospel of Freedom and Power*. 1.Basım. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2012.
- Stauffer, Richard. *Reform*. Çev. Cem Muhtaroğlu. 1.Basım. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Stayer, James M. *The Dream of a Just Society*. 1.Basım. Minneapolis,: Fortress Press, 2007.
- Şeriatı, Ali. *Kapitalizm*. Çev. Yakup Arslan. 1.Basım. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1994.
- Taşpınar, İsmail. *Dinler, Tarih ve Sembolizm*. 1. Basım. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, 2017.
- Thiessen, Elmer. *The Ethics of Evangelism*. 1.Basım. Bucks: Paternoster, 2011.
- Turan, Süleyman. *Misyonerliğin Kurucusu Pavlus*. 1.Basım. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
- Weber, Max. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Çev. Latif Boyacı. 10.Basım. İstanbul: Yarm Yayınları, 2015.
- Yıldız, M.Cengiz. *Din Sosyolojileri Okumaları*. 1. Basım. İstanbul: Çıra Yayınları, 2015.
- Yong, Amos. *The Missiological Spirit*. 1.Basım. Oregon: Cascade Books, 2014.